

שנעלמו מעיני חוקרים שקדמו לו (3). ביחס לבקיאותו בספרות התלמודים והמדרשים, הראשונים והאחרונים, הסכימו גם מבקרי החריפים ביותר, שהוא „למדן מופלג מבית-המדרש הישן ובקי עצום בספרות התלמודית וחרף מאד ובעל המצאה“, (ב), וכי הוא „עשה רושם במחקר תולדות ההלכה ובספרות התלמודית כי גלה בו כמה פנים שנעלמו מעיני החוקרים הקודמים ועמד על הרבה משגותיהם“.

ואולם, הוא לא הסתמך ועל זכרונו המופלג, כי אם היה מצטט המקורות מלה במלה, כדי שהקורא יסיק בעצמו מה שסיק ולא יסמוך על כלי שני ושלישי. בין המקורות האלה תופסת מקום ראשון ההלכה, בעוד שדברי-אגדה חשובים רק במידה שיש בהם כדי להשלים את אשר כבר נתברר מתוך דברי-הלכה.

החוש ההיסטורי וההגיוני של הלוי, שבו הוא מוצא את הקשרים בין אשר קרה מבית ומחוץ לשוב, בקרב אומות העולם ובקרב ישראל, היה לו לעזר בהסברת הרבה מקומות בספרות התלמודית, בספריו של יוספוס ושל סופרים מבני דורו. תכונה חשובה נוספת בכתיבתו היתה זו, שהוא לא הסתמך רק על מה שמצא בכתובים, ולא נמנע מלהציע תקונים במקומות, שמחמת טעות סופרים או מעתיקים, נפלו בהם שגיאות בכתוב או בתחביר, או נוספו עליהם. (הוספות מאוחרות 5).

זכות התכונות הנזכרות ראוי הלוי להערכה בתור היסטוריון. ברם, הוא ראה את עיקר מטרותיו בכתיבת תולדות ישראל ברוח ישראל, על-פי אמונת חכמים ובהתאם לתורה מן השמים.

השאלה היתה: במה להתחיל? במוחו היה הכל ערוך ומסודר: החל בתקופת התנ"ך, הלוח ומשוך עד סוף-הגאונים. אך למעשה התחיל בספרו מן חתימת התלמוד. עד סוף-ימי הגאונים. אחת הסבות לכך נמצאה בהקדמתו לספרו הראשון: „בהיותי בארץ נוד, נשוי כל טובה ומחוסר ספרים לגמרי“ אך יתכן שזה פרי השקפתו, כפי שכתב שמחה אסף על תקופת הגאונים, שבה „מלאה זבל... את התפקיד הגדול ביותר בחיי העם היהודי“ (6). מזמן חתימת התלמוד ועד סוף תקופת הגאונים היתה בכל למרכז התורה, שממנה יצאה תורה לכל תפוצות הגולה. כל אשר היוקיים מתורת היהדות, ניוון מאוצר השאלות ותשובות. שרווחו בתקופה היא, והתפשטו בכל תפוצות ישראל, באפריקה, באיטליה, בגרמניה, בצרפת ובספרד. וכשם

קלב

ר' יהודה הנשיא 9). ב"יסוד המשנה" נמסרו הלכות מופשטות ללא פירושים וללא דרשות. במשך הזמן עלו כמובן- שאלות הנוגעות בפרטים, איך ועל ידי מי ומתי לקיים את המצוות כהלכתן. בזמן שבית המקדש קיים היו ספקות כאלה מוצאים פתרון: בבית-דין הגדול שבלשכת הגזית. אך כשהתחילו המלחמות בסוף ימי החשמונאים, והצרות בימי הורדוס והרומאים, כשנתבטל הבית-דין הגדול – לפי הלוי בימי גביניוס בשנת 55 למספרם – כשחכמי ישראל ובתי-מדרשם הוכרחו לנטות אהלם במקומות שונים, מן ההכרח עלו חלוקי-דעות. התנאים התלבטו בהם והד הוויכוחים נשמע מתוך מחלקותיהם במשנה ופירושיהם בבריייתות. יחד עם זה הורגש הצורך לסמוך דעות שונות על דרשה מן המקרא ועל משמעותו (10). הכללים שהתורה נדרשת בהם סייעו להם בהכרעה על פרטי ההלכות והגבלתם או הרחבתן, אבל לא נגעו ביסודות. וזו היא שיטת הלוי: בראש כל משנה, או כהנחה ביסודה, נמצאת ההלכה מימי אנשי כנסת הגדולה, ורק אחרי-כן באים פרטים שבהם יכולים התנאים לחלוק. הדרשות לא היו כי אם סמוכין, והקרא אסמכתא בעלמא". אין זאת אומרת, כי לפי הלוי כל יגיעתם של מדרשי ההלכות (ספרי ספרא ומכלתא ועוד) היא רק בגדר „שעשועי". הלוי רחוק מלחשוב זאת, שכן נודעה לכך חשיבות רבה להבנת המקרא, אם לא לקביעת ההלכה.

כך פלס הלוי הדרך למקור הראשון, לתורה מן השמים ולהלכה למשה מסיני, שבהן דן בספריו על תקופת התנ"ך. בדרך הארוכה מתקופת הגאונים עד תקופת המקרא נתקל בבעיות ושאלות עד אין מספר, שבהן נכשלו חוקרים ידועי-שם בכתיבת דברי ימי ישראל. הוא אינו כותב מתוך דעה קדומה או נטיה אישית עד כדי לתאר או לתקן לפיהן מה שנמסר, להוסיף או להשמיט, להעריך או להכחיש מקורות לתולדות ישראל. במאמר מצויין מברר זאב (עכ"פ 11) את דרך-החקירה של הלוי שמוכיח את עתיקות המשנה ביסודה מתוך תוכה. זו היא דרכו בכל מסקנותיו, שהן פרי עיון מדויק במקורות. על-כן הוא מרבה להביא ראיות מכל מסכות הבבלי והירושלמי ומכל האוצר הענקי של הספרות הרבנית, כדי להבטיח עצמו מכל טעות, וגם כדי להכחיש בצדק דעות נוגדות. כי כשם שהוא התמחה בספרות-ישראל כך גם למד להכיר את הטענות שכנגד מצד חוקרים – יהודים ונכרים – שעקמו את דמות ישראל ותורתו מראשיתה. מתוך דבריהם הם, המצוטטים מלה במלה, הוא

קלד

מגלה 'סתירות' וטעויות, שטישטשו את ראיית הקו הישר של מסורת היהדות ובעלי תריסין שלה באורם האמיתי. ... הבקורת נגד החוקרים האלה תופס מקום רחב בספריו, וגם היתה יותר חריפה מכפי שמדענים רגילים לשמוע בוכוחיהם. אך הוא הרגיש וידע, כי היא דנה ביסודות היהדות; ונתוחו היה נחוץ כדי להעלות ארוכה בתחום דברימישראל מימי קדם, בדומה לר' שמשון רפאל הירש בזמנו. ... וכמו הרב הופמן, ראה אף הוא צורך נחוץ לבער ממחקר היהדות הקדומה את סילופיהם של חוקרים נוצרים — אשר ברשתם הסתבלו גם חוקרי ישראל — להשפיל כבוד התורה והמסורה. במסוה המדע, בנפצם את כתביה הקודש לרסיסים כדי להסתיר ולהכחיש עקבות משפט ומוסר התורה, הלכות למשה מסיני, ותקנות חכמים שנמצאות בדברי הנביאים הראשונים והאחרונים (12).

— מן הנביאים האחרונים. נמשכה הדרך אל אנשי כנסת הגדולה, מעזרא הסופר עד שמעון הצדיק, שהיה משירי כנסת הגדולה. כל התקופה החשובה הזאת — תחילתה וסופה, פעולותיה וזמנה — תהיה לוטה באפלה אם לא נעקוב אחרי תולדות ההלכה כפי שהן משתקפות מתוך התלמוד, ובמדה מסויימת גם מכתובים אחרונים ומן הקדמוניות של יוספוס. בהתאם עם התלמוד קובע הלוי את זמנו של שמעון הצדיק (13) טרם שהתחילו המתיונים להחטיא את ישראל, להסיר מן הדרך שנמסרה לנו בשם אנשי כנסת הגדולה. כמרכן זקוקים אנו לדברי הלוי, כדי לצייר לנו סדר הקורות המתמיהות מימי המתיונים המתבוללים עד פרישת הצדוקים בחצרות החשמונאים האחרונים, ומהם עד הורדוס, ושלטון הרומאים על התקופה הזאת, על מהות הכתות, על ההתחדשות הרוחנית, החל בהלל הבבלי ושמאי ונמשך בכרם ביבנה עד סוף התנאים והתימת המשנה, בא אלינו אוצר ידיעות עשיר מבית ומחוץ. אף על פי כן אין לך תקופה שעליה כל כך הרבה ספקות, דעות סותרות זו לזו, וביניהן המזורות ביותר — כמו תקופה זו, שבה הלוי תמורות ומאורעות מכריעים בתולדת ישראל: אבדן המולדת, שריפת בית מקדשנו, בטול הסנהדרין, — לפי הלוי עוד בשנת 55 למספרם, — התפלגות מצד אחד והתגבשות מצד שני. מבין מקורות הרומאים הנוצרים והיהודים, מפלט לו הלוי את הדרך היחידה שאפשר לנו ללכת בה, על פי התלמודים והמדרשים, תוך הסתייעות

קלה

בזהירות יתירה ב, מלחמת היהודים" של יוספוס. ביחוד לגבי מרד בר כוכבא חשובות הידיעות המסורות לנו בהלכות ובאגדות שבספרותנו הרבנית, ומאן מסיק הלוי שהמלחמה ארכה יותר מעשרים שנה, ולא כמו שכתוב ברוב הספרים, שלוש שנים. בדומה לזה יכולים היינו להזכיר מאה דוגמאות המוכיחות בעליל, כי אנו מגששים באפלה בנוגע למאורעות חשובים — ואין צריך לומר מאורעות פחותי-ערך — בדבריימינו. במיוחד הצליח הלוי לגדור את הפרצה בהערכת ראשי העם ופעולותיהם וקביעת זמנם, כמו בתגלית דורו של רבי יהודה נשיאה הראשון. רוב החוקרים הקודמים החליפו אותו עם רבי יהודה הנשיא ועל ידי זה נתהווה חלל ריק ואבד להם דור שלם, רב ערך ופעיל מאד בין התנאים ובין האמוראים.

אך לא בפרטים כאלה — אם כי הם אופייניים — אנחנו רואים את חשיבותם של ספרי הלוי. לו גם נמצא פה ושם שהוא טעה בבקורתו או שגה בהשערותיו — והמכשלה הזאת היתה תחת ידו — לא יגרע מאומה מגודל ערך יצירתו ומייחודם של ספריו. עיקר המטרה ששם לעצמו, ושעלינו לחתור אליה ולהשיגה, היה להורות דרך, להניח יסוד ולגלות את הסוד הכמוס בתולדות ישראל: קודשא בריך הוא, תורה וישראל חד הוא. הוא החוט המשולש שלא במהרה ינתק. זאת ועוד: הלוי לא היה רק הוגה דעות, בעל המצאה במחקר, כי אם גם בעל מעשה ומרץ, שלא נרתע ולא היסס לעמוד בפרץ בעת הצורך להוציא מן הכח אל הפועל את אשר הורה בספריו.

משאת-נפשו היתה לראות את כל החרדים לדבר ה', ממזרח וממערב, באשר הם שם, מאוחדים. לא רק באמונה כי אם גם בפעולותיהם לשפור מצבם, להרמת קרן התורה, לחזוק ידיים רפות ולחנוך הילדים, כדי להשיב לב בנים על אבותם. בחושו ההיסטורי הוא חזה עתידות. כנוס הרבנים בהומבורג היה הצעד הראשון ל"אגודת-ישראל", לא בתור ארגון בין ארגונים אחרים, כי אם כאבן יסוד לבנין האומה תחת דגל התורה. אחרי ייסודה הוא המשיך במלחמתו להרחיב מקום אהלה ולהטות יריעות משכנותיה, כפי שניכר מתוך מכתביו שכתב בענין זה. תמיד הוא היה בדעה אחת עם גדולי ישראל ברוסיה ובא"י.

ענינו היו מועדות לארץ ישראל. על רקע ההתחדשות בישוב, דרש שם השתתפות בני הישוב הישן בצרכי הארץ, שהיתה זקוקה לידים של עובדי אדמה, של בעלי מלאכה ואומנות בכל המקצועות.

קלו

לעומת צורך זה היו רק שני סוגי מוסדות חנוך מצד אחד: היו בתי תלמוד-תורה וישיבות גדולות בלי למודי חול כל עיקר. מצד שני התקיימו בתי ספר מטעם הצרפתים, הגרמנים והאנגלים, יסודיים ותיכוניים, ששמו את הדגש על למודי חול והניחו את למוד התורה בקרביה, בעוד שהתלמידים השליכוהו אחרי גוס. לאלה שרצו ליקח חלק פעיל בבנין הארץ וצרכי הצבור לא היתה ברירה כי אם ללמוד בבתי-הספר מן הסוג השני. במרץ ובאמץ שעלה על כוחות גופו החלש המזוקן, השתדל הלוי לסלול דרך בין שני הקצוות. בעזרת ר' יעקב רוזנהיים ובתמיכת החברה לעניני החרדים בגרמניה נוסדה ההסתדרות „נצח ישראל“ לפתיחת בתי ספר לתורה עם דרך-ארץ במושבות, כדי להכשיר את הנוער לעסוק בכל מיני מקצועות ומסחרים שבארץ בלי בטול תורה. בהנהלת המחנך המלומד ד"ר משה אורבאך קמו בתי ספר כאלה בפתח-תקוה, בראשון-לציון, ברחובות, עקרון ובחיפה, וכותב השורות האלה היה מאושר להיות מן הראשונים לתרום חלקו וליתן ידו להגשמת היזמה, והלוי שם לבו אל כל צעד וצעד של השתלמותה כעל-אישון עינו.

תקותו להרחבת רשת החנוך לטובת ארץ ישראל ולקרובי הלבבות לכבוד התורה לא באה. הוא נפטר חדשים אחדים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה שחוללה שנוי גמור בחיי הישוב.

סופרי ההיסטוריה היהודית החילוניים במאה התשע-עשרה, ראוי בספרות האמוראים האחרונים והסבוראים תקופת ירידה, ובפעולת הגאונים — פרי התפתחות של אומה מזדקנת, זמן של עמידה וקפאון. אף כי לא העלימו עין מתנאי החיים הקשים ומן הגזרות הנוראות שעברו על הישובים השונים בימים ההם, לא נמנעו מלתלות את הקולר בחולשת הדורות ההם, שלא יצרו חדשות, וכן להטיל ספק בסמכות הספרות בימים ההם, ולהאשים את מנהיגיהם — והגאונים בכלל — שכאילו הושפעו פעמים רבות בהכרעותיהם ובפעולותיהם מנטיות אישיות ואנוכיות.

הלוי לא בא לבדוק ולחקור אחר הנטיה הכללית והחשקפה האישית הטמונה במשפט זה, וגם לא ללמד סנווריה על הנאשמים. כל רצונו היה למצוא את האמת מתוך המקורות הראשונים שבידינו, לתקן שגיאות בביאורים או בהערכתם, להפיץ אור על פרקים

קלז

מְעוֹרְפָלִים וְלִגְלוּת עוֹבְדוֹת וְקִשְׁרִים שֶׁנֶּעֱלְמוּ מֵעֵינֵי חוֹקְרִים. בְּדֶרֶךְ זֶה הִצְלִיחַ לְסַקֵּל אֶת שְׂדֵה הַמַּחְקֵר בְּתִקְוֹת אֱלֹהִים מֵאֲבִינֵי־גֹף רַבּוֹת וּלְתַרוֹם כְּמֵה לְבָנִים לְבָנִין מֵתוֹקֵן, בִּידֵי הַחֲכָמִים הַגְּדוֹלִים הַיְּהוּדִים הַגְּדוֹלִים אַחֲרֵי הַחֲקִירוֹת הַרְבּוֹת שֶׁנִּתְפָּרְסְמוּ בְּמִשְׁךְ מֵאוֹת הַשָּׁנִים הָאֲחֻרֹנוֹת, וְאַחֲרֵי גִילּוֹת הַתְּעוּדוֹת הַחֲדָשׁוֹת מִן הַגִּיזָה, נִתְגַּלָּה כִּי הַלֵּוִי לֹא הָיָה הָרֵאשׁוֹן שֶׁהִסִּיק אֶת הַמִּסְקָנוֹת, בְּעֵינֵי מִבְּנֵי הַמִּסֻּרָת, וְגַם כִּי כְּמֵה מֵהִשְׁעָרֹתָיו בְּנוֹגַע לְתִקְוַת הַגְּאוּנִים אֵינֶן עוֹמְדוֹת בְּפְנֵי הָעֵדוּיוֹת הַחֲדָשׁוֹת לְמִרּוֹת כָּל זֹאת, נִשְׁאָר גַּם בְּסֵפֶר זֶה – הָרֵאשׁוֹן שֶׁפָּרְסָם – אוֹצֵר עֵשִׂיר, לְכַרֵּךְ וּלְלַבֵּן וּלְפַנּוֹת דֶּרֶךְ לְדַבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ ז"ל, וְלֹא בַלְבַד לְקוֹרוֹת יְמֵי חַיֵּי רַבּוֹתֵינוּ וּלְבִקְרַת סֵדֶר הַתְּלֻמוֹדִים.

בְּעֵינֵי סֵדֶר הַתְּלֻמוֹדִים חֲתִימָתוֹ וְכַתִּיבָתוֹ, קְבִיעֵת. זְמַנִּם שֶׁל אֲמוּרָאִים וְסְבוּרָאִים שֶׁטְפְּלוּ בּוֹ, נִחְלְקוּ הַחוֹקְרִים הַבְּטוּיִם: סוֹף הוֹרָאָה, שֶׁנִּמְצָא בְּתֻלְמוֹד וּבִאֲגַרְתֵּי רַב שְׁרִירָא גֵּאוּן עֵדִיין לֹא נִתְבָּרַר. כָּל צִרְכּוֹ – הַחוֹקְרִים הַנּוֹהִים אַחֲרֵי יוֹרֵת הַהִתְפַּתְחוֹת הַטְּבָעִית וְהַתִּיִּסִי טוֹרִית, רָאוּ כָּל מֵה שֶׁהִתְרַחַשׁ בְּעֵבֶר רַק מֵעֵבֶר לַהוּוֹת וּלְעֵתִיד, מֵאֲנוּ לְהַסְבִּיר אֶת הַבְּטוּי „סוֹף הוֹרָאָה” לְפִי פְּשׁוּטוֹ: שְׂמָא אִי אֲפִשֵׁר לְחַדֵּשׁ דְּבַר שֶׁשְׂרָשׁוּ אֵינּוּ בְּהוֹרָאָה הַקְּבֻעָה וְהַחֲתוּמָה בְּבֵית דִּינּוּ שֶׁל רַב אֲשֵׁי וּרְבִינָא יְהֵשֵׁן שַׁחְתָּמוֹ אֶת-הַתְּלֻמוֹד, כְּמִקּוֹר הַיְחִיד לְהַלְכָה. לְפִי דַעְתָּם שֶׁל הַחוֹקְרִים הַחִילּוּנִיִּים לֹא נִמְנְעוּ הַסְּבוּרָאִים וְהַגְּאוּנִים מִלְּבַטֵּל אוֹ מִלְּשַׁנּוֹת דַּעוֹת וְהוֹרָאוֹת שֶׁל חוֹתְמֵי הַתְּלֻמוֹד לְפִי צִרְכֵי הַזְּמַן וְהַסְּבִיבָה, וְלֹא הִכִּירוּ בְּכַח הַמַּחֲיִיב שֶׁל הַתְּלֻמוֹד אַחֲרֵי „סוֹף הוֹרָאָה”.

לְעוֹמֵת דַּעוֹת כְּאַלֵּף שֶׁפִּתְחוּ שַׁעַר לְכָל הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים לְתַקֵּן הַלְכוֹת לְפִי צִרְכֵי הַחַיִּים וְתַנְאֵי הַזְּמַן, בִּידֵי הַלֵּוִי בְּרֵאיוֹת, שְׂאִי אֲפִשֵׁר לְחַוּוֹת, כִּי „סוֹף הוֹרָאָה” הִיָּה פְּרִי שִׁיקוּלֵי־הַדַּעוֹת וְסִלּוֹק הַסְּפָקוֹת בְּדוֹרוֹת הַקּוֹדְמִים עַל הַחוּמֵי־הַהִלְכָתִי שֶׁסִּדְרֵי רַבִּי יְהוּדָה וּבֵית־דִּינּוּ בִּשְׁשֵׁי סִדְרֵי הַמִּשְׁנָה רַב אֲשֵׁי וּבֵית־דִּינּוּ וּרְבִינָא הִשְׁנִי בְּאוֹי לִידֵי מִסְקוֹתֵיהֶם אַחֲרֵי חֲקִירוֹת מְדוּיָקוֹת, בְּהַעְבִּירִם בְּמַבְחָן אֶת כָּל הַמִּסֻּרָה, וְעַל יְסוֹד סְמִכּוֹתָם קָבְעוּ אֶת הַהִלְכָה, חוּץ מֵאֲשֶׁר בְּמִקְרִים יְדוּעִים שֶׁבָּהֶם הוֹדוּ, כִּי אִי אֲפִשֵׁר לְהַכְרִיעַ עַל פִּי־הָעֵדוּיוֹת שְׁבִידֵיהֶם מִסְקוֹתֵיהֶם הַסְּתַמְכוּ לֹא רַק עַל מִסֻּרָת חֲכָמֵי בָּבֶל. שְׁנֵי מְרַכְזֵי הַיִּשׁוּב – בָּבֶל וְאַרְץ יִשְׂרָאֵל – קִיְמוּ מִגַּע אִישֵׁי וְרוּחֵנִי מִימֵים קְדוּמִים, מִימֵי גְלוּת בָּבֶל הָרֵאשׁוֹנָה, זְמַן רַב לְפָנַי שׁוּבוּ שֶׁל רַב וְיִסּוֹד הַשִּׁיבָה בְּסוּרָא הַקִּשְׁרִים הָאֵלֶּה נִתְחַדְּקוּ בְּיוֹתֵר עַל יְדֵי הַחֲכָמִים „נְחוּתִים” שִׁירְדוּ לְמִזְרָח וְעָלוּ לְמַעְרָב, לֹא רַק בְּיַמֵּי צָרָה פֶּה אוֹ שָׁם,

שהכריחו חכמים לברוח ממקום מושבותם, וגם לא לעורר את בני בבלי להשתתף במרד של בני ארץ ישראל. בימי אביי ורבא היו גורמים שונים שהביאו חכמים רבים מפורסמים לבתי-המדרש בבבל, והם הם שהביאו שמה את מסורותיהם מר' יוחנן שסדר את ה"ירושלמי": על אסוד המסורות האלה, בהשוואתן עם מסורת-הבבלים, בדקדוק הלשוני ובהגדרת ההלכות; הוכן בבית מדרשו של רבא סדור התלמוד הבבלי. בהשתתפות החכמים ממזרח וממערב נראו שתי המסורות כאילו נלמדו בישיבה אחת. בין המשתתפים בעבודת רבא, שהאריך ימים אחרי אבוי, היו חכמים שקבלו מר' יוחנן עצמו ומתלמידיו של ר' יוחנן, שלא הספיק ליתן לתלמוד ירושלמי את הצורה המסודרת והמושלמת שהבבלי זכה לה. הדעות והויכוחים נמסרו — זה בצד זה — כפי שקבלו תלמידי ר' יוחנן, ר' אמי ור' אסי, שבאו לבבל בימי אביי ורבא, הביאו עמם תורתו, והבאים אחרים — הדור החמישי, שהיה האחרון של אמוראי א"י — שלא קבלו מר' יוחנן עצמו כי אם מפי תלמידיו, נתנו לירושלמי את הצורה הנוכחית שהיתה גם לפני רב אסי, בשעה שהתחיל לחמשיך פעולתו של רבא מורד — 19 שנה אחרי מותו. במשך ששים שנה עבר פעמיים על מסכות הש"ס, בהשתתפות הרבה חכמים מפורסמים. עד שרבינא השני ברך על המוגמר: חתימת התלמוד הבבלי, אם בעל-פה ואם בכתב.

כמו בתקופת התנאים, היו גם בתקופת האמוראים, חכמים שמסרו את הדעות והעדויות מפי חכמי הדורות הקודמים, ששינו את השמועות — מלה במלה — וראשי הישיבות והמתיבתאות השתמשו ב"תנאים" אלה לקביעת המסורה ולהגדרת ההלכה. נגד הדעות — חדשות גם ישנות — שלפיהן שונה מסורת הירושלמי במוצאה ובמסקנותיה מזה של הבבלי, לא רק בשפה ובצורה, כי אם גם בדרך הלמוד ובהלכות חשובות — עומד הלוי על דעתו, שניהם משלימים זה לזה בתכנם. בסוגיות רבות הוא מוצא סמוכין לדעתו, ששני התלמודים מכוונים לפירושה של המשנה שנסתדרה בא"י, להסברתה ולהוצאת מסקנות ממנה. עובדא היא, שבמשך המאה הרביעית והחמישית רבו והתחזקו הקשרים בין שני מרכזי התורה במדה כזאת, שקרוב לאמת שמסורות מבוססות על מקור אחד לא נתפרדו בעקרי הלכה. לפי דעתו, אין בין הירושלמי והבבלי כי אם הבדל צורתי: הבבלי הספיק לבא לידי סיכום, ניסוח

קלט

הערות

- (1) ראה, אגרות הראיה" להרב ר' א"י הכהן קוק ז"ל, ירושלים תשכ"ב.
- (2) גם לא למצא חן בעיני החסידים הפרושים בפפד"מ, כמו שכתב שמוחי בבקורתו ב"התקופה", וגם מקרוב עתונאי אחד ב"מאזנים", לעומת זאת, דאה, דבריו של הרב מ' הורוויץ בסוף חלק א' לדו"ד.
- (3) ראה וואכסמאן, כרך 5 בספרו על "תולדות ספרות היהודים" (באנגלית) והקדמתו של הרב א. היימאן לספרו "תולדות תנאים ואמוראים".
- (4) שמוחי, "התקופה", כרך "א".
- (5) דאה היימאן, "תולדות תנאים ואמוראים", שמביא בהקדמתו הרבה דוגמאות.
- (6) אסף, תקופת הגאונים וספדוה" (שהוציא לאור מ' מרגליות מתוך עזבונו).
- (7) "דורות הראשונים", כרך ב' ח"א וכו"ג.
- (8) לפי הרי"ף; גלוי (ד"ה 67-ב) מפרש גם תוספות (יבמות כ"א. ד"ת ומותר) בהסכם עמו; ראה גם הערותיו של יעקב שעכטר למבא התלמוד של הרב צבי ה. חיות (בתרגום אנגלי) בענין זה.
- (9) ד"ה א 3, ע' 204; גם יד. הלוי הרצוג במבואו למשניות ברכות פאה דמאי (תרגום אנגלי) וגם אליעזר לוי, "יסודות ההלכה" תל אביב תשי"ג, וגם לוי נייבואר בספר (שהוציא דהפריס מעובדו) "הרמב"ם על דברי סופרים", מודים במקצת לשיטת הלוי שהביע לפניו רבי דוד צבי היימאן במתן ידועה.
- (10) רעיון בספרו של נייבואר, הג"ל וביחוד גרשון לנגה ב"בסאן של ססודנטים חרדים", חוברת 6 (179) שמסכים עם הלוי במאמרו, הלכה ודרשה, וכמו כן גם ר' צבי הירש חיות על פרשנות המקרא.
- (11) בשנתון הגרמאני, דער יידיש ליטערארישען געזעלשאפט, כרך שנת 1906.
- (12) דורות הראשונים חלק א' כרך ג' ע' 311-357 וכו"ג, על תקופת המקרא.
- (13) על זמנו ואישיותו: הלוי א' כרך ג' ע' 182, היימאן "תולדות תנאים ואמוראים", ערך שמעון הצדיק.

קמא